

Cross letters in the narration of the Infallibles

Abstract

The Quranic scholarship's effort to cross letter/ syllable letter, in the beginning of some Quran's chapter, have gathered with presenting various words in exploration of God's intention of these letters.

In this paper, with a true assumption of incoming narration of infallibles, peace be upon them, we'll understand that, although these letters have a unit title, doesn't have a same type and couldn't be judged by a same verdict.

Some of these letters like (ص) and (يس) are vocabularies that have particular concepts.

While others, like (الم), are the collection of the first letters of a phrase.

In any case, the common feature of these letters is, human beings' inability to interact with Quran that these letters indicate it.

In addition, according to infallibles's clarification; interpretive statements which tries to connect these letters to "Jamal" and "Abjad" alphabet, are invalid.

Keywords: Cross letters, Syllable letters, The beginners of chapters, Masur (Maasur) interpretation

حروف مقطعه^۱ در روایات معصومین (ع)

محمد رضا شاهرودی^۲

معصومه آگاهی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۳۰

چکیده

اهتمام قرآن پژوهان به حروف مقطعه/ تهجی، در ابتدای برخی سوره‌ها، با ارایه اقوال گوناگون در تبیین مراد خداوند از این حروف همراه شده است. در این نوشتار با فرض صحت روایات وارده از معصومین علیهم السلام در می‌یابیم که این حروف، علی‌رغم عنوان واحدی که دارند، از یک سنخ نبوده، حکم واحدی درباره آن نمی‌توان داد. بعضی از این حروف مانند «ص» و «یس»، واژگانی هستند که مفهوم خاصی دارند. در حالی که بعضی دیگر نظیر «الم»، گرد آمده حروف نخست کلمات یک عبارتند. در هر حال ویژگی مشترک این حروف، دلالت آن بر ناتوانی بشر از هموردی با قرآنی است که این حروف، شکل دهنده آن است.

۱. اصطلاح حروف مقطعه یا ناظر به بریده تلفظ نمودن این حروف، و یا بر گرفته از روایتی است که حروف مذکور را تقطیع شده اسم اعظم خداوند می‌داند. گفتنی است روایت اخیر در زمره سه روایت صحیح‌السند در این موضوع است.

۲. دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه تهران، mhshahroodi@ut.ac.ir

۳. دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران، magahi52@gmail.com

به علاوه اقوال تفسیری دالّ بر ارتباط این حروف با حساب جمل و ابجد بنا بر تصریح معصوم (ع) از اعتبار ساقط است.

کلید واژه: حروف مقطعه، حروف تهجّی، فواتح سور، تفسیر مأثور.

مقدمه

در آغاز بیست و نه سوره از قرآن کریم، حروفی وجود دارد که قرآن شناسان از آن به حروف مقطعه، تهجی یا فواتح سور تعبیر کرده اند. این حروف در زمره آیاتی هستند که مفسران در تفسیر و تبیین مفهوم آنها نظرات مختلف و گاه متعارضی بیان کرده تا بدانجا که قائل به وجود تشابه در آن شده اند (سیوطی، ۲، ۲۵). در برخی تفاسیر شیعی، با وجود اثرپذیری از روایات، قریب به سیزده تأویل و تفسیر برای این حروف ذکر شده، که اگر نظر علامه طباطبایی را نیز به آنها اضافه کنیم، عدد آنها به چهارده می‌رسد (طباطبایی، ۱۸، ۸-۶). از عالمان اهل سنت نیز حدود بیست دیدگاه تفسیری در این خصوص گردآوری و ثبت شده است (سیوطی، ۲، ۲۱-۲۹).

از آنجا که این حروف، نمایانگر واژه ای خاص که نشانگر مفهومی خاص باشند نیستند، اکثر تفاسیر ارائه شده، نظرات ذوقی و مبتنی بر رأی شخص مفسرند و مبنا و ملاک مشخصی ندارند؛ لذا برای دستیابی به مبنای صحیح در نقد این نظرات، و فهم مراد الهی از این حروف، مراجعه به روایات معصومین - علیهم السلام - که مفسران حقیقی کلام الهی هستند^۱، ضروری و راهگشا خواهد بود. به طور کلی دو رویکرد درباره استفاده از روایات در تفسیر قرآن وجود دارد: رویکرد اصولیون متأخر که استفاده از روایت را مشروط به صحت سند می‌کنند، و رویکرد قدما که بررسی متنی را در صحت روایت کافی می‌دانند.

۱. اعتقاد شیعه در این باره، مبتنی بر دلایل فراوانی است که عامه و خاصه در بیان جایگاه اهل بیت - علیهم السلام - در امر دین و تبیین کتاب الله روایت کرده اند؛ البته پیش از استدلال به این گونه روایات، ظهور آیاتی چند در اثبات این مدعا راهگشاست (رک: نحل، ۵۴؛ واقعه، ۷۹؛ حدیث متواتر ثقلین و ...)

در این نوشتار، ابتدا - به دلیل استفاده های بعدی- روایات فوق همراه با سند عرضه می شود و سند آنها مورد ارزیابی قرار می گیرد.^۱ سپس با استفاده از مبنای مشهور^۲ «صحت و اصالت روایات تفسیری موافق کتاب الله»، محتوای احادیث فوق، دسته بندی و آرایه خواهد گردید؛ و در نهایت، تفاسیری که در ناحیه متن ضعف ندارند، مشخص و از آن ها استنتاج می شود.

۱. روایات ذیل حروف مقطعه

۱-۱- «الم»: این حروف در ابتدای شش سوره از قرآن به کار رفته است^۳ و در منابع روایی و تفسیری موجود، پنج روایت با موضوع حروف تهجی «الم» وجود دارد:

۱-۱-۱- ابن بابویه، قال: حدثنا أحمد بن زیاد بن جعفر الهمدانی (رض)، قال: حدثنا علي بن إبراهيم، عن أبيه، عن يحيى بن أبي عمران، عن يونس بن عبد الرحمن، عن سعدان، عن أبي بصير، عن أبي عبد الله (ع)...

امام صادق (ع) فرمود: «الم» از حروف اسم اعظم خداست که در قرآن تقطیع شده و پیامبر و امام، آن را گرد آورده، چون به واسطه آن دعا کند، اجابت شود (ابن بابویه، معانی، ۲۳)

۱. چنان که در ادامه تحقیق خواهیم دید تنها معدودی از روایات رسیده از معصومین (ع) از نقطه نظر صدور خالی از اشکالند و اگر دیگر مبنای نقد احادیث در کنار ثبوت صدور حدیث ملاحظه نشود نتیجه تحقیق به گونه ای دیگر رقم خواهد خورد.

۲. این مبنای روایاتی مانند روایت ابن ابی یعفور از امام صادق (ع) برگرفته شده است: سألت أبا عبد الله (ع) عن اختلاف حدیث یرویه من نثق به و منهم من لا نثق به؟ قال: اذا ورد علیکم حدیث فوجدتم له شاهداً من کتاب الله أو من قول رسول الله (ص) و إلا فالذی جاءکم به أولى به (کلینی، ۱، ۶۹).

۳. این سوره ها عبارتند از: بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده.

کیفیت سند: سند، متصل و رجال آن همگی موثقتند(نک: نجاشی، ۴۸-۴۶؛ ۲۶۰؛

۱۹۲-۱۹۳؛ خویی، ۲۱، ۲۱۰-۲۰۹؛ ۲۹، ۲۱-۲۸).

۱-۱-۲- ابن بابویه، قال: أخبرنا أبو الحسن محمد بن هارون الزنجانی، فیما کتب إليّ

علی یدی علی بن أحمد البغدادی الوراق، قال: حدثنا معاذ بن المثنی العنبری، قال:

حدثنا عبد الله بن أسماء، قال: حدثنا جویریة، عن سفیان بن سعید الثوری... عن جعفر

بن محمد(ع)...

امام صادق(ع) فرمود: «ألم» در اول بقره، یعنی منم خدای فرمانروا، و در ابتدای آل

عمران یعنی منم خدای صاحب مجد)...(ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: در سند این روایت علی بن احمد وراق، معاذ بن مثنی العنبری و عبدالله

بن اسماء مهمل، جویریة مشترک، و سفیان بن سعید ثوری ضعیف است(خویی، ۱۸،

۳۳۶؛ ۵، ۱۵۲-۱۵۰؛ ۱۶۲، ۹-۱۵۸؛ ابن حجر، ۱۰، ۱۷۷-۱۷۵).

۱-۱-۳- امام عسکری(ع) به نقل از امام صادق(ع) فرمود:... الف دلالت دارد بر «الله»،

لام بر «ملک» بزرگ، پیروز بر تمامی خلق، و میم بر این که او «مجید» و در همه

افعالش ستوده است(استرآبادی، ۶۳).

کیفیت سند: انتساب تفسیر فوق به امام عسکری(ع) محرز نیست، به علاوه روایت

مسند نیست^۱(خویی، ۱۳، ۱۵۷؛ ۱۸، ۱۶۴-۱۶۱).

۱-۱-۴- روی علی بن ابراهیم عن ابیه عن محمد بن ابی عمیر عن جمیل بن صالح

عن المفضل عن جابر عن ابی جعفر(ع) ...

۱. اخبار تفسیر مشهور به «تفسیر امام عسکری»، مرسل است و در آن از ذکر راویان خبری نیست. چنین

روایتی به دلیل کیفیت سند، محلّ تأمل است.

امام باقر(ع) فرمود: «الم» و هر حرفی در قرآن، تقطیع شده حروف اسم اعظم خداوند است، که رسول و امام آن را گرد آورده، به آن دعا می کنند، پس اجابت می شوند(حسینی، ۱، ۳۱).

کیفیت سند: جمیل بن صالح در زمرة راویان مفضل ذکر نشده، به علاوه خود مفضل مشترک است و سبب ضعف سند حدیث می شود(خویی، ۱۹، ۳۰۶).

۱-۱-۵- روی السید رضی بن طاووس عن «حقائق التفسیر» لابی عبدالرحمن محمد بن الحسین السلمی عن الامام جعفر بن محمد الصادق(ع) ...

امام صادق(ع) فرمود: «الم» رمز و اشاره ای است میان خدای تعالی و حبیبش محمد(ص)، که اراده کرده است کسی جز ایشان بر آن مطلع نشود؛ آن را به حرفی که دور از درک اغیار است آورده، و سر تنها میان آن دو آشکار است(ابن طاووس، ۲۱۷).

کیفیت سند: روایت مسند نیست، و محمد بن حسین سلمی در میان راویان امام صادق(ع) یافت نشد.

۱-۲-«ألر»: این حروف در آغاز پنج سوره^۱ از قرآن کریم وجود دارد. در تبیین مراد خداوند از این حروف یک روایت در منابع شیعی موجود است:

۱-۲-۱- به سند(۱-۲): از امام صادق(ع) سؤال شد: معنای «ألر» چیست؟ فرمود: یعنی منم خدای رؤف(ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند(۱-۲).

۱-۳-«المّر»: این حروف در ابتدای سوره رعد آمده است، و یک روایت تفسیری به معنای آن اشاره دارد:

۱. این سوره ها عبارتند از: یونس، هود، یوسف، ابراهیم و حجر .

۱-۳-۱- به سند(۱-۱-۲): از امام صادق(ع) سؤال شد: معنای «ألمر» چیست؟، فرمود: یعنی منم خدای زنده کننده، میراننده، روزی دهنده(ابن بابویه، معانی، ۲۲).
کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند(۱-۱-۲).

۱-۴-۱- «ألم»، «ألمر»، «ألمص»: با احتساب «ألمص» که در ابتدای سوره اعراف آمده، روایات این بخش مربوط به حروف تهجی هشت سوره از قرآن است:^۱
۱-۴-۱- عن أبي لبید المخزومی عن أبي جعفر(ع) ...

امام باقر(ع) فرمود: ای ابا لبید! در حروف قرآن دانش فراوانی است. خداوند تبارک و تعالی «ألم نلک الکتاب» را نازل کرد. پس محمد(ص) برخاست، تا این که نورش ظاهر و سخنش ثابت شد، و به دنیا پای نهاد در حالی که از هزاره هفتم، صد و سه سال گذشته بود. سپس فرمود: و بیان آن در کتاب خدا در حروف مقطعه است، هنگامی که آنها را بدون تکرار بشمری. و حرفی از حروف مقطعه نیست که سرآمدش برسد، مگر این که در آن هنگام، فردی از بنی هاشم قیام می کند. سپس فرمودند: الف، یک است، و لام، سی، و میم، چهل، و صاد، شصت، که روی هم صد و سی و یک می شود. پس ابتدای خروج حسین بن علی(ع)، ألم است. زمانی که مدتش برسد در ألمص، فردی از فرزندان عباس قیام کند، و قائم ما در سر رسید أَلر قیام خواهد کرد. این را بفهم، حفظ کن و پوشیده دار (عیاشی، ۲، ۲۰۲).

کیفیت سند: راوی ثقة است، اما سند حدیث اتصال ندارد(خویی، ۲۳، ۳۳).

۱-۴-۲- امام عسکری(ع) در تفسیر «ألم» فرمود: ... یعنی ای محمد! این کتابی که بر تو فرو فرستادم با حروف مقطعه ای است که از آن هاست: الف، لام، میم، و آن به

۱. این سوره عبارتند از: بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان، سجده، رعد و اعراف.

زبان شما و حروف الفبایتان است. اگر راست می گوئید مثل آن بیاورید... (استرآبادی، ۶۲).

کیفیت سند: انتساب تفسیر فوق به امام عسکری (ع) محرز نیست (خویی، ۱۸، ۱۶۴-۱۶۱).

۱-۴-۳- امام عسکری (ع) فرمود: ... خداوند افتتاح بزرگترین سوره قرآنش را با «الم» قرار داد، یعنی این است آن کتابی که پیامبران گذشته ام به آن خبر داده اند- ای محمد! من آن را بر تو فرو می فرستم... (استرآبادی، ۶۴).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۴-۲).

۱-۴-۴- امام عسکری (ع) می فرماید: ... جماعتی از یهود نزد رسول خدا (ص) آمدند و ادعا کردند که «الم» انقضای مدت امت محمد [ص] است، که به حساب ابجد هفتاد و یک سال می شود، و پس از آن فرمانروایی به یهود می رسد. [رسول خدا (ص) گفتگوی با ایشان را به علی (ع) سپرد. علی (ع) با آنها احتجاج کرد ... و پس از احتجاجی طولانی] علی (ع) فرمود: «آنچه گفتید امری ذوقی است که هیچ دلیلی بر آن ندارید...» (استرآبادی، ۶۵).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۴-۲).

۱-۴-۵- عن محمد بن قیس قال: سمعت أبا جعفر (ع) ...

توضیح: روایت در اینجا (عیاشی، ۱، ۱۶۲) به طور ناقص ذکر شده، کامل آن در معانی الاخبار و بحار آمده است (ابن بابویه، معانی، ۲۴؛ مجلسی، ۹، ۲۰۹). مفهوم روایت مانند روایت سابق است، جز این که در انتهای آن آمده: امام باقر (ع) فرمود: این آیات درباره ایشان نازل شد: «منه آیات محکمت... متشابهات»^۱.

کیفیت سند: راوی ثقه، اتصال سند محرز نیست (خوبی، ۱۸، ۱۷۹-۱۷۵).

۵-۱- «کهیص»: این حروف تنها یک بار و آن هم در ابتدای سوره مبارکه مریم آمده است. روایات زیر معنای این حروف را تبیین می کنند:

۱-۵-۱- به سند (۱-۱-۲): از امام صادق (ع) سؤال شد: معنای «کهیص» چیست؟ فرمود: یعنی منم کفایت کننده، هدایتگر، صاحب ولایت، عالم، صادق الوعد (ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).

۱-۵-۲- ابن بابویه عن محمد بن ابراهیم بن إسحاق الطالقانی (رض)، قال: حدثنا عبد العزيز بن یحیی الجلودی، قال: أخبرنا محمد بن زکریا، قال: حدثنا جعفر بن محمد بن عماره، عن أبيه، قال: حضرت عند جعفر بن محمد (ع)، فدخل عليه رجل فسأله عن كهيعص، فقال (ع) ...

امام صادق (ع) فرمود: کاف: کفایت کننده برای شیعیان ما، هاء: هدایتگر آنها، یاء: ولی برای ایشان، عین: عالم به اهل اطاعت از ما، صاد: صادق در وعده ای که به ایشان داده، تا این که به منزلتی که در بطن قرآن به آنها وعده داده، برسند (ابن بابویه، معانی، ۲۸).

کیفیت سند: از میان راویان این حدیث، عبدالعزیز بن یحیی مجهول، جعفر بن محمد بن عماره مهمل، و وثاقت محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی ثابت نشده است. لذا سند روایت ضعیف است (نجاشی، ۲۴۴-۲۴۰؛ خوبی، ۱۵، ۲۳۱-۲۳۰).

۱-۵-۳- ابن بابویه قال: حدثنا محمد بن علی بن محمد، بن حاتم النوفلی المعروف بالکرمانی، قال: حدثنا أبو العباس أحمد بن عیسی الوشاء البغدادی، قال: حدثنا أحمد بن طاهر القمی، قال: حدثنا محمد بن بحر بن سهل الشیبانی، قال: حدثنا أحمد بن

مسرور، عن سعد بن عبد الله القمی، فی حدیث له مع ابي محمد الحسن بن علی العسکری (ع) ...

از امام عسکری (ع) معنای « کهیعیص » را پرسیدم. فرمود: این حروف از خبرهای غیبی است که خداوند بنده اش زکریا را از آن باخبر کرد، سپس آن را بر محمد (ص) برخواند... و گفت: کهیعیص، کاف: اسم کربلاست، هاء: کشته شدن عترت، یاء: یزید ملعون که ستم کننده بر حسین (ع) است، عین: تشنگی او، و صاد: صبر اوست... (ابن بابویه، کمال، ۴۵۴).

کیفیت سند: احمد بن عیسی الوشاء و احمد بن طاهر مهمل، احمد بن مسرور مجهول، و محمد بن بحر بن سهل الشیبانی از غلات است؛ لذا روایت ضعف سندی دارد (خویی، ۱۶، ۱۳۳-۱۳۱؛ ۳، ۱۳۲).

۱-۴-۵- علی بن ابراهیم: عن جعفر بن أحمد، عن عبد الله بن موسی، عن الحسن بن علی بن ابی حمزه، عن ابيه، عن ابي بصیر، عن ابي عبد الله (ع) ...
امام صادق (ع) فرمود: کهیعیص از اسماء مقطعه است... الله هموست که کافی، هادی، عالم، صادق و صاحب ایادی عظام است. و این فرموده اوست چنان که خودش تبارک تعالی توصیف کرده است (قمی، ۲، ۴۸).

کیفیت سند: عبدالله بن موسی مجهول، و حسن بن علی بن ابی حمزه و پدرش از واقفه هستند؛ در نتیجه سند ضعیف است (نجاشی، ۲۵۰-۲۴۹؛ ۳۶-۳۷؛ خویی، ۱۱، ۳۷۶-۳۷۵).

۱-۶- «طه»: این حروف تنها در ابتدای سوره «طه» ظاهر شده و در بیان آن دو روایت وارد شده است:

۱-۶-۱- به سند (۱-۱-۲): از امام صادق (ع) سؤال شد: معنای «طه» چیست؟، فرمود: «طه» از اسامی پیامبر (ص) است به معنای: ای طالب حق، هدایت کننده به سوی آن (ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).

۱-۶-۲- و من طریق المخالفین، (تفسیر الثعلبی) فی قوله تعالی: طه. قال: قال جعفر بن محمد الصادق (ع): ...

امام صادق (ع) در معنای «طه» فرمود: آن طهارت اهل بیت محمد (ص) است. سپس این آیه را تلاوت فرمود: انما یرید الله لیذهب... (بحرانی، ۳، ۷۴۸ به نقل از ثعلبی، ۶، ۲۳۶).

کیفیت سند: روایت عامی، بدون سند و ضعیف است.

۱-۷-۱- «طس»، «طسم»: «طس» یک بار و در ابتدای سوره نمل، و «طسم» دو بار در آغاز سوره شعراء و قصص آمده است. روایات ذیل این حروف را تفسیر می کنند: ۱-۷-۱- به سند (۱-۱-۲): از امام صادق (ع) سؤال شد: معنای «طس» و «طسم» چیست؟ فرمود: «طس» یعنی منم طالب شنوا، و «طسم» یعنی منم طالب شنوای آغازگر برگرداننده. (ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).

۱-۸-۱- «یس»: تنها یک بار و در آغاز سوره مبارکه «یس» به این حروف بر می خوریم. روایات چندی معنای آن را توضیح می دهند:

۱-۸-۱- سعد بن عبد الله، عن ابراهیم بن هاشم، عن عثمان بن عیسی، عن حماد الطنافسی، عن الکلبی، عن ابي عبد الله (ع) ...

کلبی می گوید: «امام صادق (ع) از من پرسید: ای کلبی رسول خدا چند نام در قرآن دارد؟ گفتم: دو یا سه نام. فرمود: پیامبر ده نام در قرآن دارد.» و آن ده نام را ذکر کردند، که از جمله آنها «یس»... بود (حلی، ۶۷).

کیفیت سند: از میان راویان این روایت حماد الطنافسی و کلبی مهمل، و عثمان بن عیسی از واقفه است. لذا سند ضعف دارد (نجاشی، ۳۰۰).

۱-۸-۲- به سند (۱-۱-۲): از امام صادق (ع) درباره معنای «یس» سؤال شد، فرمود: اسمی از اسامی پیامبر (ص) است به معنای: ای شنونده وحی، و قرآن حکیم، به راستی که تو از پیامبران و بر طریق مستقیمی (ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).

۱-۸-۳- عن أمير المؤمنين (ع)، و قد سألته بعض الزنادقه عن آي من القرآن، فكان فيما قال له (ع)...

یکی از زنادقه از آیات قرآن از امیر المؤمنین (ع) پرسید. یکی از مطالبی که حضرت فرمود این بود که خداوند پیامبرش را «یس» نامید، آنجا که فرمود: «یس و القرآن الحکیم...» (طبرسی، احتجاج، ۲۵۳).

کیفیت سند: روایت مسند نیست؛ لذا ضعیف است.

۱-۸-۴- روی محمد بن مسلم، عن أبي جعفر (ع) ...

امام باقر (ع) فرمود: رسول خدا (ص) دوازده نام دارد که چهار تای آنها در قرآن است: محمد، احمد، عبدالله، یس و نون (طبرسی، مجمع، ۸، ۶۴۷).

کیفیت سند: سند متصل و روات ثقه اند (خویی، ۱۸، ۲۴۶ و ۲۵۹).

۱-۸-۵- علی بن ابراهیم، قال: قال الصادق (ع) ...

امام صادق(ع) فرمود: «یس» اسم رسول خداست، دلیل این حرف قول خداوند است که فرمود: تو قطعاً از پیامبران و بر طریق مستقیمی - یعنی بر طریق واضح (قمی، ۲، ۲۱۱).

کیفیت سند: روایت مسند نیست.

۱-۹-۱- «ص»: این حرف در ابتدای سوره «ص» به کار رفته، سه روایت در تبیین آن وارد شده است.

۱-۹-۱- به سند(۱-۱-۲): از امام صادق(ع) سؤال شد: معنای «ص» چیست؟ فرمود: چشمه ایست که از زیر عرش می جوشد، همان که پیامبر هنگامی که به معراج رفت از آن وضو ساخت. هر روز جبرئیل در آن داخل می شود، و چون از آن خارج می شود و بالهایش را تکان می دهد، به ازاء هر قطره ای که از بالش می چکد خداوند ملکی خلق می کند که تا قیامت او را تسبیح و تقدیس و تکبیر و حمد می کند(ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند(۱-۱-۲).

۱-۹-۲- ابن بابویه قال: حدثنا محمد بن علی ماجیلویه، عن عمّه محمد بن أبي القاسم، عن محمد بن علی الكوفی، عن صباح الحذاء، عن إسحاق بن عمار، قال: سألت أبا الحسن موسى بن جعفر (ع)...

از امام کاظم(ع) ...پرسیدم: «ص» که پیامبر(ص) مأمور بود در آن غسل کند چیست؟ فرمود: چشمه ای که از یکی از ارکان عرش می جوشد، به آن آب حیات می گویند، و همان است که خداوند می گوید: «ص والقرآن ذی الذکر» و به او فرمان داد که وضو بسازد، قرائت کند و نماز بخواند(ابن بابویه، علل، ۳۳۴).

کیفیت سند: محمد بن ابی القاسم و محمد بن علی الکوفی مجهولند، لذا سند ضعیف است.

۱-۹-۳- محمد بن یعقوب: عن علی بن إبراهیم، عن أبيه، عن ابن أبي عمير، عن ابن أذینه، عن أبي عبد الله (ع)...
امام صادق (ع) ... فرمود: «... صاد آبی است که از کناره راست عرش روان است.»
(کلینی، ۳، ۴۸۲).

کیفیت سند: سند متصل، و روایات موثقند (خوبی، ۲۳، ۱۱۳-۱۱۲ و ۱۶۷-۱۶۵؛ نجاشی، ۲۶۰).

۱-۱۰-۱- «حم»، «حم عسق»: سرآغاز شش سوره^۱ از قرآن کریم «حم» است و «حم عسق» تنها یک بار، و در ابتدای سوره شوری آمده است. سه روایت زیر به معنای این حروف اشاره دارد:

۱-۱۰-۱- به سند (۱-۱-۲): از امام صادق (ع) درباره معنای «حم» و «حم عسق» سؤال شد، فرمود: «حم» یعنی حمید مجید، و «حم عسق» یعنی بردبار، پاداش دهنده، عالم، شنوا، توانای قدرتمند (ابن بابویه، معانی، ۲۲).

کیفیت سند: ضعیف، به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).

۱-۱۰-۲- علی بن إبراهیم: حدثنا أحمد بن علی، و أحمد بن إدريس، قال: حدثنا محمد بن أحمد العلوی، عن العمرکی، عن محمد بن جمهور، قال: حدثنا سليمان بن سماعة، عن عبد الله بن القاسم، عن يحيى بن میسره الخثعمی، عن أبي جعفر (ع)، قال ...

امام باقر (ع) فرمود: «حم عسق» عدد سال های قائم است... (قمی، ۲۶۷، ۲).

۱. این سوره ها عبارتند از: غافر، فصلت، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف.

کیفیت سند: در سند این روایت، محمد بن احمد علوی مجهول، محمد بن جمهور ضعیف، عبدالله بن قاسم ضعیف و غالی، احمد بن علی مشترک و یحیی بن میسره مجهول است؛ لذا سند ضعیف است (نجاشی، ۲۳۷ و ۲۲۶ و ۳۳۷؛ خویی، ۲، ۱۶۲-۱۶۱؛ ۳۲۶، ۱۵؛ ۲۱، ۹۹).

۱-۱۰-۳- بحذف الإسناد، یرفعه إلی محمد بن جمهور، عن السکونی، عن أبي جعفر (ع)...

امام باقر (ع) فرمود: «حم» حتم است، «عین» عذاب، «سین» سال هایی مثل سال های یوسف (ع)، «قاف» افکندن، و مسخی که در آخر زمان برای سفیانی و یارانش واقع می شود، و سی هزار نفر از کلب با او خارج می شوند، و این هنگامی است که «قائم» (ع) در مکه ظهور می کند و او مهدی این امت است (حسینی، ۲، ۵۴۲).

کیفیت سند: حدیث مرفوع است و در سند آن محمد بن جمهور ضعیف، و سکونی عامی است و وثاقت او ثابت نشده است (نجاشی، ۳۳۷؛ خویی، ۲۵، ۴-۲۱).

۱-۱۰-۴- محمد بن یعقوب عن أحمد بن مهران، و علی بن إبراهیم، جمیعاً، عن محمد بن علی، عن الحسن بن راشد، عن یعقوب بن جعفر بن إبراهیم، قال: کنت عند ابي الحسن موسی (ع)...

... امام کاظم (ع) فرمود: «حم» همان محمد (ص) است، در کتابی که بر هود (ع) نازل شد، و حروف آن منقوص است (کلینی، ۱، ۳۹۸).

کیفیت سند: احمد بن مهران و حسن بن راشد ضعیف، و محمد بن علی مجهول است. لذا روایت از جهت سند ضعف دارد (خویی، ۳، ۱۴۰، ۱۷، ۳۱۰-۳۰۸؛ نجاشی، ۳۸).

- ۱-۱۱-«ق»: این حرف تنها یک بار و در ابتدای سوره ای با همین عنوان - قاف- آمده است. دو روایت زیر از معصوم (ع) در بیان آن وارد شده است:
- ۱-۱۱-۱- به سند (۱-۱-۲): از امام صادق (ع) سؤال شد معنای «ق» چیست؟ امام (ع) فرمود: کوهی است که محیط بر زمین است و سبزی آسمان از آن است، و با آن خداوند زمین را از آن که اهلش را بلرزاند نگه می دارد (ابن بابویه، معانی، ۲۲).
- کیفیت سند:** سند ضعیف است به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).
- ۱-۱۱-۲- به سند (۱-۱۰-۲): امام باقر (ع) فرمود: «ق» کوهی است از زمرد سبز، محیط به دنیا، که سبزی آسمان از آن است (قمی، ۲، ۲۶۷).
- کیفیت سند:** ضعیف به دلیل ضعف سند (۱-۱۰-۲).
- ۱-۱۲-«ن»: این حرف بخشی از آیه نخست سوره قلم است و فقط یک بار در قرآن به کار رفته است.
- ۱-۱۲-۱- به سند (۱-۱-۲): امام صادق (ع) فرمود: «نون» نهری در بهشت است. خداوند به آن امر کرد جامد شو. پس جامد شد... (ابن بابویه، معانی، ۱/۲۲).
- کیفیت سند:** ضعیف به دلیل ضعف سند (۱-۱-۲).
- ۱-۱۲-۲- ابن بابویه: أخبرنا علی بن حبشی بن قونی فیما کتب إلی، قال: حدثنا حمید بن زیاد، قال: حدثنا القاسم بن إسماعیل، قال: حدثنا محمد بن سلمه، عن یحیی بن أبی العلاء الرازی، أن رجلاً دخل علی أبی عبد الله (ع) ...
- امام صادق (ع) فرمود: «نون» نهری در بهشت است که از برف سفید تر و از غسل شیرین تر است (ابن بابویه، علل، ۴۰۲).

کیفیت سند: از میان راویان این روایت قاسم بن اسماعیل ضعیف، حمید بن زیاد از واقفه، و علی بن حبشی قونی وثاقتش اثبات نشده است. لذا سند ضعیف است (نجاشی، ۱۳۳-۱۳۲؛ خویی، ۱۵، ۱۴-۱۳؛ ۳۲۷، ۱۲-۳۲۶).

۱-۱۲-۳- العیاشی: عن محمد بن مروان، عن جعفر بن محمد (ع)، قال ...

امام صادق (ع) از امام باقر (ع) نقل می‌فرماید که: «نون نه‌ری در بهشت است که از شیر سفید تر است.» (عیاشی، ۱، ۲۹).

کیفیت سند: روایت مسند نیست، به علاوه محمد بن مروان مشترک است. لذا روایت از جهت سند ضعیف است (خویی، ۱۸، ۲۳۰-۲۲۹).

۱-۱۲-۴- به سند (۱-۸-۱): امام صادق (ع) فرمود: «ن» یکی از ده اسم رسول خدا (ص) در قرآن است (حلی، ۶۷).

کیفیت سند: سند ضعیف است به دلیل ضعف سند (۱-۸-۱).

۱-۱۲-۵- الحسن بن ابی الحسن الدیلمی: یاسناده إلی محمد بن الفضیل، عن أبی الحسن موسی (ع)، قال ...

امام کاظم (ع) فرمود: «ن» نامی برای رسول خدا (ص) است ... (حسینی، ۲، ۷۱۰).

کیفیت سند: حسن بن حسن دیلمی مهمل، و محمد بن فضیل مجهول است؛ لذا روایت از جهت سندی ضعف دارد (نجاشی، ۳۶۷).

۱-۱۲-۶- امام باقر (ع) فرمود: «ن» نه‌ری در بهشت است ... از شیر سفید تر و از شهد شیرین تر» (طبرسی، مجمع، ۱۰، ۴۹۹).

کیفیت سند: روایت مسند نیست، در نتیجه از حیث سند ضعیف است.

۱-۱۳- «کل حروف مقطعه»

اهل سنت از امیرالمؤمنین روایت کردند که هر کتابی برگزیده ای دارد، و برگزیده این کتاب حروف تهجی است (طبرسی، مجمع، ۱، ۱۱۲).
کیفیت سند: روایت عامی و از این جهت در زمره روایات ضعیف است.

۲. بررسی روایات از جهت سند (رجال و اتصال)

از آن جا که ضعف سلسله سند، ارسال یا حذف کامل سند سبب خدشه در تفسیر نقلی است (معرفت، تفسیر، ۲، ۲۵)، شرط صحت روایت مطابق معیار متأخران، صحت سند و اتصال آن است. بر این اساس، از میان روایات فوق الذکر تنها آن دسته معتبر و قابل اعتنا هستند که سند متصل و راویان ثقه دارند؛ بنا بر این سه روایت (۱-۱-۱)، (۱-۸-۴) و (۱-۹-۳) از جهت سند صحیح و مبین حروف مقطعه هستند. به این ترتیب باقی روایات از حیث انتفاع خارج می شوند.

اما بر طبق روایاتی که از رسول خدا (ص) و معصومین (ع) در باب معیار صحت اخبار رسیده است (نک: کلینی، ۱، ۶۹؛ طوسی، ۲، ۴۸۹)، ارزش خبر واحد با در نظر گرفتن متن روایت تعیین می شود نه سند آن (معرفت، تفسیر، ۲، ۲۵). معیار نخست برای تمییز قوی از ضعیف عرض بر محکمت دین است، چرا که مراسیل فراوان و اهمال بسیار در تراجم رجال و امکان دسّ در اسناد و اختلاق در متون وجود دارد. پس تنها طریق ممکن، عرضه بر محکمت است که در همه حال قابل اطمینان است (معرفت، التفسیر الاثری، ۱، ۲۲۲).

در باب روایات تفسیری و تاریخی، ارزش روایت با در نظر گرفتن محتوای آن تعیین می شود؛ یعنی محتوای حدیثی که وارد شده تا ابهام موجود در یک موضوع را برطرف کند، در نظر گرفته می شود و خود متن خبر شاهد صدق آن است. چنان چه

ابهام را برطرف نکند- هر چند به لحاظ سند صحیح باشد- دلیلی بر پذیرش تعبدی آن نداریم (معرفت، تفسیر، ۲، ۲۵).

۳. جمع بندی محتوای روایات

از آنجا که قدما و نیز برخی از متأخرین، صحت سند را در صحت روایات تفسیری شرط نمی دانند (نک: عسکری، ۲۱؛ معرفت، التفسیر الاثری، ۱، ۲۲۰)، با پیش فرض گرفتن این رویکرد، محتوای روایات فوق را به این صورت دسته بندی می کنیم:

- ۱- حروف مقطعه حروف اسم اعظم خداوند است.
- ۲- هر یک از حروف مقطعه، مبین یکی از صفات خداست.
- ۳- حروف مقطعه مبین سرآمدی است (بر اساس حروف ابجد) که با رسیدن هر یک، یکی از بنی هاشم قیام می کند. (لازم به ذکر است روایت مذکور دلالت واضحی ندارد و تاریخ های ارایه شده در آن با وقایع تاریخی سازگار نیست).
- ۴- قرآن از جنس همین حروف مقطعه است که در اختیار شماسست. اگر می توانید مثل آن بیاورید.
- ۵- این حروف نشانه ای بر حقانیت قرآن است؛ چرا که موسی (ع) از کتابی خبر داده بود که با حروف مقطعه آغاز می شد.
- ۶- مجموع برخی یا همه این حروف به حساب ابجد، معادل مدت انقضاء آیین اسلام است (البته این ادعای یهود است که در روایت مطرح شده، معصوم- علیه السلام- آن را رد می کند).
- ۷- برگزیده و عصاره قرآن حروف مقطعه است.
- ۸- برخی از اخبار غیبی خبر می دهند.

- ۹- برخی اسامی پیامبر(ص) هستند: مثل «یس» و «طه».
- ۱۰- برخی از آنها نامهایی هستند که بر حقایق خارجی دلالت دارند: مثل «ص»، «ق»، و «ن».
- ۱۱- برخی از آنها به سال‌های (غیبت) قائم(عج) اشاره دارد.
- ۱۲- برخی علائمی هستند اختصاری که به وقایع آخرالزمان اشاره می‌کنند.
- ۱۳- این حروف رمزی میان خدا و پیامبر(ص) است، که بنا نیست غیری از آن مطلع شود.

۴. نتیجه

با توجه به رویکرد اصولی^۱ در مورد استفاده از روایات در تفسیر قرآن، تنها سه روایت از مجموع روایاتی که این حروف را تبیین می‌کند، قابل استفاده است: روایاتی که «ن» و «یس» را نامهای پیامبر(ص)، «ص» را نهری در بهشت و حروف مقطعه را تقطیع شده حروف اسم اعظم خداوند می‌داند.

اما چنان چه از ضعف اسناد این روایات بگذریم و مبنای قدما را در استفاده از احادیث تفسیری ملاک قرار دهیم، تمامی آنها را مورد تحلیل قرار داده، به این نتیجه دست می‌یابیم که تمامی این حروف، حکم یکسانی ندارند و نمی‌توان همه را در شمار حروف مقطعه به حساب آورد. به طور مثال بعضی از آنها الفاظی هستند با مفهوم خاص، که در رسم الخط قرآن به صورت یکی از حروف ضبط شده‌اند. (مانند صاد که چشمه ای بهشتی است و در قرآن، به شکل «ص» ضبط شده است).

۱. در مورد رویکردهای استفاده از روایات در تفسیر قرآن پیش‌تر مطالبی گذشت.

برخی از این حروف نیز، در واقع واژگانی هستند که رسم الخطشان مختصر شده است؛ مانند « یاسین » و « طاها » که نامهای پیامبر (ص) است، و به صورت اختصاری «یس» و «طه» نوشته می شود.

جدای از حروف فوق للذکر، باقی حروف که می توان آنها را «مقطعه» نامید- به این اعتبار که این حروف جداگانه تلفظ می شوند نه متصل- در بر دارنده پیام هایی هستند. از جمله:

هر یک از حروف مقطعه، به یکی از صفات خداوند اشاره می کند، و از تألیف آنها اسم اعظم خداوند حاصل می شود. از آنجا که در روایات، متناظر با یک حرف خاص، صفات متفاوتی ذکر شده، و نیز خود حروف بعضاً تکراری هستند، به این نتیجه می رسیم که این حروف امکان دلالت بر اسماء و صفات متعدد الهی را دارا می باشند. دیگر این که قرآن از جنس همین حروفی است که در دسترس بشر است، با این وجود احدی نتوانسته به تحدی و هموردی قرآن پاسخ مثبت بدهد.

روایات دیگر ناظر به ویژگی های انحصاری برخی از حروف است: بعضی از این حروف تصدیق کننده وعده موسی (ع)، و بیانگر حقانیت قرآن است. برخی دیگر، رموزی هستند که به وقایع آینده اشاره دارند. بدیهی است که تحقق یافتن آن وقایع، دلیل دیگری بر حقانیت قرآن خواهد بود. مهم تر این که در این روایات هر گونه ارتباط این حروف با حساب ابجد و جمل، که روش یهود بوده، نفی شده است.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، علل الشرائع، مکتبه الحیدریه، نجف، ۱۳۸۵ق
۲. -----، کمال الدین و تمام النعمه، نشر اسلامی، قم، ۱۳۶۳ش
۳. -----، معانی الاخبار، تصحیح علی اکبر غفاری، نشر اسلامی، قم، ۱۳۶۱ش
۴. الاستر آبادی، محمد بن قاسم، تفسیر الامام العسکری، مدرسه امام مهدی، قم، ۱۴۰۹ق
۵. البحرانی، هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، بنیاد بعثت، تهران، ۱۴۱۶ق
۶. الثعلبی، احمد بن ابراهیم، الكشف و البیان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۲ق
۷. الحسنی الحسینی، علی بن موسی (ابن طاووس)، سعد السعود، منشورات الرضی، قم، ۱۳۶۳ش
۸. الحسینی، شرف الدین، تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره، مدرسه الامام المهدی، قم، بی تا
۹. الحلّی، حسن بن سلیمان، مختصر البصائر، تحقیق مشتاق المظفر، بی نا، بی جا، ۱۴۲۰ق
۱۰. الخویی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواه، بی نا، بی جا، ۱۴۱۳ق
۱۱. السیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، بی نا، بی جا، بی تا
۱۲. الطباطبائی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۱۷ق

۱۳. الطبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، مطبعه النعمان، نجف، ۱۳۸۶ ق
۱۴. الطبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ناصر خسرو، تهران، ۱۳۷۲ش
۱۵. الطوسی، محمد بن حسن، اختیار معرفه الرجال (رجال کشی)، مؤسسه آل البيت، قم، ۱۴۰۴ق
۱۶. العسقلانی، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، دار الفكر، بی جا، ۱۴۰۴ق
۱۷. عسکری، سید مرتضی، بررسی تطبیقی حدیث شیعه و اهل سنت، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۱۲، تابستان ۱۳۷۸
۱۸. العیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، تحقیق هاشم رسولی، انتشارات علمیه، تهران، ۱۳۸۰ق
۱۹. القمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، تحقیق طیب موسوی، نشر دار الكتاب، قم، ۱۳۶۷ش
۲۰. للکلینی، محمد بن یعقوب، للکافی، دار للکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۸ق (طبع سوم)
۲۱. المجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۳ق
۲۲. معرفت، محمد هادی، التفسیر الاثری الجامع، مؤسسه تمهید، قم، ۱۳۸۳ش
۲۳. -----، تفسیر و مفسران، مؤسسه فرهنگی تمهید، قم، ۱۳۸۵ش
۲۴. النجاشی، احمد بن علی، فهرست اسماء مصنفی الشیعه (رجال النجاشی)، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۰۷ق